

การพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน*
THE DEVELOPMENT OF THAI BUDDHISTS AT PRESENT

รังสิยศ งามฤทธิ, พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโณ, สุมานพ ศิวารัตน์
Rangsiyos Ngamrid, Phramaha Boonsri Nanavuddho, Sumanop Siwarat
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University
Corresponding Author E-mail: pl.pl9999@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน 2. ศึกษาหลักพุทธธรรมส่งเสริมการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน 3. บูรณาการการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันด้วยหลักพุทธธรรม 4. นำเสนอแนวทางการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับ “รูปแบบการบูรณาการการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันด้วยหลักพุทธธรรม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบเอกสาร มีการสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 16 รูป/คน และจัดเสวนากลุ่มย่อย จำนวน 6 รูป/คน โดยนำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และสรุปอภิปรายผลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันขาดการพัฒนาในหน้าที่ของการเป็นพุทธศาสนิกชน ต้องใช้หลักพุทธธรรมมาบูรณาการเพื่อพัฒนาด้านการศึกษา การปฏิบัติ การเผยแผ่ และการปกป้อง พระพุทธศาสนา โดยใช้หลักปัญญา 3 หิริ โอตตปปะ สปัปฺริสธรรม 7 อดละ 3 และ อริยสัจจ 4 สามารถสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ในแบบของ MAN MODEL ทั้งนี้ การนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการเป็นสิ่งที่สมควรเพราะทำให้เกิดการปรับทัศนคติพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน การได้ลงมือปฏิบัติ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีการสนับสนุนในรูปแบบต่าง ๆ สรุปได้ว่าการใช้หลักพุทธธรรมเข้ามามีบูรณาการนับเป็นแนวทางที่สามารถพัฒนาการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนได้อย่างสมบูรณ์ทั้ง 4 ด้าน

คำสำคัญ: การพัฒนา; พุทธศาสนิกชน; หลักพุทธธรรม; การบูรณาการ

Abstract

The objectives of the dissertation were as follows: 1. To study the development of Thai Buddhists at present, 2. To study the Buddhist principles supporting the development of Thai Buddhists at present, 3. To integrate the Buddhist principles in the development of Thai Buddhists at present, and 4. To propose a guideline on “A model for the development of Thai Buddhists at present with Buddhist principles”. The data of this documentary qualitative study were collected by in-depth interviewing 16 key informants who were experts in Buddhism and from 6 participants in focus group discussions, The data were analyzed, synthesized and then concluded and presented in a descriptive interpretation method.

The results of the study were found that at present the state of Thai Buddhists, lacked development and performing of Buddhists on these duties. Use Buddhist principles for integrate the development training, practice, propagation and protection by wisdom, Hiri and Ottatappa, Sappurisadhamma and Attha and Four Noble Truths. The body of knowledge obtained can be concluded into “MAN MODEL”. The integration of Buddhist principles is appropriate because adjust their attitude to realize the true duty of Buddhists, to lead them perform the Buddhist duty actively and effectively, Related agencies supported in various formats. It could be concluded that Buddhist principles integration is a method of complete developing Buddhist duties in all 4 dimensions.

Keyword: Development; Buddhists; The Buddhist principles; Integrate

บทนำ

ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาหรือความเป็นพุทธศาสนิกชนนั้น จำต้องมีความประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการศึกษาหาความรู้ทางพระพุทธศาสนา การนำความรู้ทางพระพุทธศาสนามาปฏิบัติ การร่วมกันเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการปกป้องพระพุทธศาสนา สมกับความหมายของพุทธศาสนิกชนที่มีความหมายว่า คนที่ตกลงใจน้อมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำตัวประจำชีวิต ยินดีที่จะปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เต็มใจที่จะปฏิบัติตามหลักธรรม คือ เว้นจากการทำความชั่ว ทำแต่ความดี และทำจิตใจให้หมดจดจากกิเลส ด้วยการบำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนา เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เพื่อขัดเกลาอบรมบ่มเพาะกาย วาจา ใจให้สงบเรียบร้อย ให้สงบนิ่ง และให้พ้นจากความเศร้าหมองต่าง ๆ (แก้ว ชิตตะชบ, 2557) ดังพระบรมราโชวาท ของพระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ตอนหนึ่งว่า “ทุกคนที่ถือตัวเป็นพุทธศาสนิกชนจะต้องศึกษาพระพุทธศาสนาตามภูมิปัญญา ความสามารถ และโอกาสของคนที่มียู่ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้อง กระจ่างชัดขึ้นในหลักธรรม เมื่อศึกษาเข้าใจแล้ว เห็นประโยชน์แล้ว ก็ น้อมนำมาปฏิบัติทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันและการงานของตน เพื่อให้เกิดความสุข ความ สงบร่มเย็น และความเจริญงอกงามในชีวิตเพิ่มพูนขึ้นเป็นลำดับ ตามขีดความสามารถปฏิบัติ ของแต่ละคน ถ้าชาวพุทธรู้ธรรมะ ปฏิบัติธรรมะอย่างถูกต้องทั่วถึงกันมากขึ้น ปฏิบัติการ เบียดเบียนพระศาสนาให้เศร้าหมองน้อยลง เพราะทุกวันนี้ที่เกิดความเสียหาย ก็มีใช้ผู้ใดใครอื่น ทำให้เราเป็นเรื่องราว ชาวพุทธผู้ไม่รู้และไม่ปฏิบัติตามทำขึ้นเกือบทั้งนั้น” (ยงยุทธ วัชรดุล, 2548)

จากพระบรมราโชวาท ดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทราบถึงปัญหาของพุทธศาสนิกชนไทยใน ปัจจุบันซึ่งประกอบไปด้วย พระภิกษุ อุบาสก และอุบาสิกา ว่ามีความบกพร่องในหน้าที่ของ ความเป็นพุทธศาสนิกชน 4 ด้าน คือ ขาดความรู้ ขาดการปฏิบัติ ขาดการเผยแพร่ และขาดการ ปกป้อง ในพระพุทธศาสนา ทำให้ความประพฤติเป็นไปในทางเสียหาย จึงควรจะพัฒนา พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน ให้มีการทำตามหน้าที่ 4 ด้าน ดังกล่าว โดยการบูรณาการหลัก ธรรมเพื่อพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน และอาศัยทฤษฎีการพัฒนาแบบต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีแบบพึ่งพา (Dependency Theory) เป็นทฤษฎีที่เกิดจากปัญหาความด้อยพัฒนา (อิดา รัตน์ เทพรัตน์, 2562) ซึ่งนักพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ก็พยายามหาความหลุดพ้นจากสภาพขาด การพัฒนา (ธงชัย สมบูรณ์, 2532) ประกอบเป็นแนวคิดในการวิจัย ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับ แนวทางการวิจัยจึงจำเป็นต้องรู้ถึงสภาพการพัฒนาของพุทธศาสนิกชนไทย และหลักธรรมต่าง ๆ ที่จะนำมาบูรณาการในการพัฒนา เพื่อให้งานวิจัยมีคำตอบในวิธีการที่จะพัฒนาพุทธศาสนิกชน ไทยในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมส่งเสริมการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน
3. เพื่อบูรณาการการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันด้วยหลักพุทธธรรม
4. นำเสนอแนวทางการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับ “รูปแบบการบูรณาการ พัฒนา พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันด้วยหลักพุทธธรรม”

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบเอกสารและสัมภาษณ์ (Qualitative Documentary and Interview Research) โดยมีการค้นคว้าเอกสารและข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ วิถีชีวิตและการพัฒนาของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน หลักพุทธธรรมต่าง ๆ และวิเคราะห์

ข้อมูลเพื่อนำมาบูรณาการในการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน ด้านการศึกษา การปฏิบัติ การเผยแผ่ และการปกป้อง พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (In-depth Interview) คัดเลือกจากผู้ที่มีความสมบัติโดดเด่น เป็นผู้ประสบความสำเร็จ หรือมีการปฏิบัติ การที่มีความสอดคล้องใน 4 ด้าน ประกอบด้วย ด้านการศึกษา ด้านการปฏิบัติ ด้านการเผยแผ่ และด้านการปกป้อง พระพุทธศาสนา รวม 16 รูป/คน และผู้ทรงคุณวุฒิร่วมสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จำนวน 6 รูป/คน เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ที่ประชุมกลุ่มได้ร่วมกันให้ข้อมูล ข้อคิดเห็น และร่วมกันอภิปรายในประเด็นสำคัญ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ 1. ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ 2. หน้าที่ของพุทธศาสนิกชนไทยในแต่ละด้านทั้งหมด 4 ด้าน คือ ด้านการศึกษา ด้านการปฏิบัติ ด้านการเผยแผ่ และด้านการปกป้อง พระพุทธศาสนา 3. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ ซึ่งผ่านการตรวจสอบความสอดคล้องของเนื้อหาตามวัตถุประสงค์จากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 รูป/คน เพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview)

การเก็บรวบรวมข้อมูลมีการดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แบบตัวต่อตัวกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 16 รูป/คน และได้เข้าประชุมกลุ่ม (Focus Group Discussion) ร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 6 รูป/คน

การวิเคราะห์ข้อมูลมีการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และจากการสนทนากลุ่ม โดยวิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญและผู้ทรงคุณวุฒินำมาสังเคราะห์หาค่าความรู้จากการวิจัย เป็นการสรุปสาระสำคัญ และจำแนกเนื้อหาที่สอดคล้องหรือตรงกันของทั้งสองกระบวนการ โดยมีการแยกเป็นประเด็นเพื่อหาคำตอบของแต่ละคำถามและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการสรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัย

1. การพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน พบว่า

ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนไทย ล้วนมีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน (พระเลิศพิพัฒน์ จันทบุญโญ, 2561) และยิ่งขาดการพัฒนาตนเองในการทำหน้าที่ของการเป็นพุทธศาสนิกชนทั้ง 4 ด้าน โดยมีการศึกษาพระพุทธาน้อยมาก ทำให้ขาดความรู้ในทางพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับการแสดงทัศนคติของ ภาณุพงศ์ คงเชื้อจิ้น (2563, ผู้อำนวยการกองส่งเสริมงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ) ว่า “ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนไทยไม่เข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาควรให้พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันเห็นประโยชน์ของการศึกษาพระพุทธศาสนา” และสอดคล้องกับการแสดงความคิดเห็นของ พระมหาวิมล โชติธมโม พระธรรมวิทยากร ในการสนทนากลุ่ม ว่า “พุทธศาสนิกชนไทยยังขาด

การศึกษาที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ขาดความเข้าใจในพระพุทธศาสนา และมีการศึกษาอย่างไม่เป็นระบบ” (พระมหาวิมล โชติธมโม, 2563) มีการปฏิบัติตนที่ไม่ถูกต้องตามคำสอนในพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับการแสดงทัศนคติของ ดร.สัญชัย พรหมฤๅษี ประธานกรรมการมูลนิธิเพื่อพระพุทธศาสนา ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ว่า “พุทธศาสนิกชนไทยมีการปฏิบัติตนยังไม่ถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนา จึงกลายเป็นผู้ทำลายพระพุทธศาสนาเสียเอง” (สัญชัย พรหมฤๅษี, 2563) และสอดคล้องกับการแสดงความคิดเห็นของ นายบัญญัติ อังคะนาวิน หัวหน้างานทะเบียนที่ ดินวัดร้าง สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในการสนทนากลุ่ม ว่า “พุทธศาสนิกชนไทยมีการไปหลงเชื่อและปฏิบัติตามคำสอนของพระสังฆกรรมที่มีการปฏิรูป ของที่ไม่แท้จริง หรือมีการทำตัวไปกับคำสอนที่ผิด ๆ ขาดการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า” (บัญญัติ อังคะนาวิน, 2563) การเผยแพร่พระพุทธศาสนาไม่ชัดเจนเท่าที่ควรซึ่งโดยส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษาทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง สอดคล้องกับการแสดงทัศนคติของ พระเทพปริยัติโมลี รองเจ้าคณะภาค 9 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ว่า “พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันยังขาดความรู้ในการเผยแพร่ พระสงฆ์ก็มีการเผยแพร่ในรูปแบบเก่า ๆ และไม่ต่อเนื่อง” (พระเทพปริยัติโมลี, 2563) และสอดคล้องกับการแสดงความคิดเห็นของ นายประพันธ์ ตันวัฒนา ผู้ตรวจราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในการสนทนากลุ่ม ว่า “พุทธศาสนิกชนไทยขาดการร่วมกันเผยแพร่พระพุทธศาสนาเพราะขาดความรู้ในทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ไม่มีการช่วยเหลือร่วมมือกันอย่างเป็นระบบ ขาดความสนใจและความกระตือรือร้นในเรื่องนี้” (นายประพันธ์ ตันวัฒนา, 2563) การปกป้องพระพุทธศาสนายังคงมีอยู่น้อยมากแม้ในสังคมไทยจะมีองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและคอยปกป้องพระพุทธศาสนาอยู่ก็ตาม สอดคล้องกับการแสดงทัศนคติของ พระมหาไพโรวัลย์ วรวัฒนโธ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ว่า “พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันยังขาดความคิดว่าการปกป้องพระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่ของตน ขาดการเผชิญหน้า และไม่เห็นความสำคัญของการปกป้อง” (พระมหาไพโรวัลย์ วรวัฒนโธ, 2562) และสอดคล้องกับการแสดงความคิดเห็นของ ดร.ปวรุตม์ ฐิติพงศ์ศิริกุล หัวหน้าฝ่ายอุทยานสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในการสนทนากลุ่ม ว่า “พุทธศาสนิกชนไทยขาดการปกป้องพระพุทธศาสนาเพราะไม่มีการประพฤตินตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและขาดการศึกษาในพระพุทธศาสนา ไม่มีทัศนคติที่ถูกต้องและไม่รู้ว่าภัยอาจเกิดกับพระพุทธศาสนาได้ทุกเมื่อ” (ปวรุตม์ ฐิติพงศ์ศิริกุล, 2563)

2. หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน พบว่า

ตามทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory) ซึ่งเกิดจากการด้อยพัฒนาในกลุ่มประเทศละตินอเมริกา ทำให้มีแนวคิดของการดำเนินการปฏิรูปโครงสร้างต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาจากปัญหาที่ประสบอยู่ (ธิดารัตน์ เทพรัตน์, 2562) ซึ่งเป็นแนวทางให้เกิดโครงสร้างการนำหลักพุทธธรรมมาส่งเสริมหรือบูรณาการเพื่อให้เกิดการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน ดังนี้

2.1 ด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา ใช้หลักพุทธธรรม คือ ปัญญา 3 ประกอบไปด้วย สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่ได้รับจากการฟังบรรยายธรรมต่าง ๆ จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการใช้ความคิดพิจารณาให้เกิดความเข้าใจในระดับเหตุผล ภาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการได้ประสบด้วยตัวเองตามประสบการณ์

2.2 ด้านการปฏิบัติตนตามคำสอนของพระพุทธศาสนา ใช้หลักพุทธธรรม คือ หิริ ความละอายบาป และ โอตตปปะ ความเกรงกลัวบาป (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559)

2.3 ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ใช้หลักพุทธธรรม คือ

- สัพปุริสธรรม 7 ธัมมัญญุตตา (การรู้จักเหตุ) อัตถัญญุตตา (การรู้จักผล) อัตตัญญุตตา (การรู้จักตน) มัตตัญญุตตา (การรู้จักประมาณ) กาลัญญุตตา (ความรู้จักกาล) ปริสัจญุตตา (การรู้จักชุมชน) ปุคคลัญญุตตา (ความรู้จักบุคคล)

- อัตถะ หรือ อรรถ 3 หมายถึง ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย ประกอบด้วย ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน) สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์เบื้องหน้า) ปรมัตถะ (ประโยชน์สูงสุด) (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559)

2.4 ด้านการปกป้องพระพุทธศาสนา ใช้หลักพุทธธรรม คือ

- อริยสัจจ 4 ประกอบด้วย ทุกข์ (ความทุกข์) ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) มรรคมืองค 8 มีดังนี้ สัมมาทิฏฐิ (การเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) สัมมาสติ (การระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (การตั้งจิตมั่นชอบ) (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559)

โดยหลักพุทธธรรมทั้งหมดที่นำมาบูรณาการให้เกิดผลสำเร็จในทุกด้านนั้น จะใช้เป็นเครื่องมือร่วมเข้ากับกระบวนการวิธีที่จะพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันให้บรรลุตามเป้าประสงค์ของทุกด้าน

ทั้งนี้ ได้กำหนดหลักพุทธธรรม อปริหานิยธรรม 7 เพื่อบูรณาการป้องกันปัญหาการดำเนินการให้บรรลุเป้าประสงค์สู่ความสำเร็จ ซึ่งประกอบด้วย

- หมั่นประชุมกับบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นการ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ
- บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนั้น ต้องมาประชุม และเลิกประชุมกันโดยพร้อมเพรียง หากให้มีการดำเนินการใด ๆ จะต้องทำกิจการนั้นโดยพร้อมเพรียงกัน
- ไม่ล้มล้าง และไม่บัญญัติสิ่งอื่นใดนอกเหนือจากที่เคยบัญญัติไว้แล้วในความเกี่ยวข้องกับหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนทั้ง 4 ด้าน
- รับฟังและให้ความเคารพผู้ที่มีประสบการณ์ นำสิ่งที่ท่านพูดไว้น่าไปปฏิบัติ
- จัดสร้างกระบวนการปกป้อง ดูแล ค้ำครอง พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน ให้มีสภาพความพร้อมที่จะสามารถปฏิบัติตนตามหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนทั้ง 4 ด้าน ได้

- ให้ความเคารพ บูชานียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความจำ ปลุกเร้าให้เราทำความดี และไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่อสถานที่สำคัญเหล่านั้นตามประเพณีที่ดีงาม

- จัดให้ความคุ้มครอง ปกป้อง อันชอบธรรม แก่พุทธศาสนิกชนไทยที่มีการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน ทั้ง 4 ด้าน ได้อย่างดี ซึ่งเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชนที่ดี

3. การบูรณาการการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันด้วยหลักพุทธธรรม พบว่าสามารถดำเนินการบูรณาการได้ ดังนี้

3.1 ด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการด้วยหลักพุทธธรรม ปัญญา 3

- เป้าประสงค์ที่ 1 ปรับทัศนคติให้รู้ว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน โดยทำให้เกิดการรับรู้รับฟังจากผู้อื่น (สุตมยปัญญา) มีการคิดพิจารณา (จินตามยปัญญา) และมีการร่วมทำกิจกรรมเพื่อให้ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติ (ภาวนามยปัญญา) สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. ปลุกฝังให้เกิดการรับรู้ตั้งแต่วัยเด็กโดยได้รับการสอนหรือการบอกกล่าวจากบิดา มารดา ครู อาจารย์

2. จัดโครงการเพื่อเสริมสร้างความศรัทธาในพระพุทธานุภาพให้กับพุทธศาสนิกชนไทย เพื่อให้เกิดการใช้ความคิดพิจารณาเห็นคุณค่าของพระพุทธานุภาพได้อย่างชัดเจน

3. จัดสร้างโครงการปรับทัศนคติ และส่งเสริมให้ความรู้ความเข้าใจกับพุทธศาสนิกชนไทยถึงหน้าที่ของความเป็นพุทธศาสนิกชนโดยให้มีการร่วมทำกิจกรรม หรือลงมือปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นเป็นรูปธรรม

- เป้าประสงค์ที่ 2 การทำให้ศึกษาพระพุทธานุภาพ โดยทำให้เกิดการรับรู้รับฟังจากผู้อื่น (สุตมยปัญญา) มีการคิดพิจารณา (จินตามยปัญญา) มีการร่วมทำกิจกรรมเพื่อให้ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติ (ภาวนามยปัญญา) และนำเอาวิธีการ ฟัง (สุตตะ) คิด (จินตะ) ถาม (ปุจฉา) เขียน (ลิขิต) มาเป็นเครื่องมือในการศึกษา สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. นำคำสอนของพระพุทธานุภาพเข้าสู่ระบบออนไลน์ประเภทต่าง ๆ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันได้เรียนรู้

2. ให้มีหลักสูตรการเรียนการสอนพระพุทธานุภาพในระบบการศึกษาไทย ซึ่งเป็นการบังคับพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันให้มีการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาไทย

3. จัดให้มีการเรียนการสอนในหลายรูปแบบเพื่อเป็นทางเลือกให้กับพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน

4. จัดให้มีหลักสูตรระยะสั้นสำหรับวัยผู้ใหญ่

5. รัฐบาลต้องส่งเสริม สนับสนุน และรับประกันให้ผู้ที่ศึกษาพระพุทธานุภาพแล้วมีงานทำและมีรายได้ที่ดี

6. ให้สิทธิพิเศษแก่ผู้เรียนพระพุทธศาสนา

7. บูรณาการศึกษาศาสนาพุทธธรรมเข้ากับวิทยาการต่าง ๆ ในปัจจุบัน

- เป้าประสงค์ที่ 3 ส่งเสริมและพัฒนาบุคลากรผู้สอนพระพุทธศาสนา โดยทำให้บุคลากรผู้สอนพระพุทธศาสนามีการพัฒนาด้วย การรับรู้รับฟังจากผู้อื่น (สุตมยปัญญา) มีการคิดพิจารณา (จินตมยปัญญา) และนำเอาวิธีการ ฟัง (สุตตะ) คิด (จินตตะ) ถาม (ปุจฉา) เขียน (ลิขิต) มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. จัดให้มีการอบรมและฝึกฝนบุคลากรผู้ที่จะมาสอนพระพุทธศาสนา

2. จัดให้ผู้สอนพระพุทธศาสนามีสวัสดิการ และค่าตอบแทนที่สูงเป็นพิเศษ

3.2 ด้านการปฏิบัติตน บูรณาการด้วยหลักพุทธธรรม หิริ โอตตัปปะ

- เป้าประสงค์ที่ 1 ปรับทัศนคติให้รู้ว่าการปฏิบัติตนตามคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน โดยทำให้เกิดการละอายต่อบาป (หิริ) และให้มีความเกรงกลัวต่อบาป (โอตตัปปะ) สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. ปลุกฝังให้เกิดการรับรู้ตั้งแต่วัยเด็ก

2. จัดให้ความรู้ อบรม หรือมีสื่อการสอนเข้าสู่โลกออนไลน์เพื่อสะดวกต่อการศึกษา และทำความเข้าใจ

3. จัดสร้างโครงการปรับทัศนคติ และส่งเสริมให้ความรู้ความเข้าใจกับพุทธศาสนิกชนไทยถึงหน้าที่ของความเป็นพุทธศาสนิกชน และเรื่องบาป บุญ โดยให้มีการร่วมทำกิจกรรมหรือลงมือปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นเป็นรูปธรรม

- เป้าประสงค์ที่ 2 การทำให้ปฏิบัติตนตามคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยอาศัยพื้นฐานของการรับรู้ในเรื่องการละอายต่อบาป (หิริ) และความเกรงกลัวต่อบาป (โอตตัปปะ) สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. สร้างจิตสำนึกให้พุทธศาสนิกชนไทยเห็นประโยชน์ที่เกิดจากการทำตนตามแนวทางคำสอนของพระพุทธศาสนา

2. กำหนดบทลงโทษต่อผู้กระทำผิดต่อคำสอนของพระพุทธศาสนา

3. จัดให้มีโครงการหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมพุทธศาสนิกชนไทยให้ปฏิบัติตนตามคำสอนในพระพุทธศาสนา

4. จัดให้พุทธศาสนิกชนไทยมีความรู้ในทางพระพุทธศาสนาเพื่อสามารถนำมาปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

5. สร้างบุคคลต้นแบบที่ดีงาม ได้รับการยอมรับจากสังคม เพื่อจูงใจให้เกิดพฤติกรรมเลียนแบบ

- เป้าประสงค์ที่ 3 การส่งเสริม ให้ความยกย่อง และสนับสนุนพุทธศาสนิกชนไทยที่ปฏิบัติตนตามคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยอาศัยหลักพุทธธรรมพื้นฐาน คือ เกิดการละอายต่อบาป (หิริ) และมีความเกรงกลัวต่อบาป (โอตตัปปะ) สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

รัฐบาลมีการดำเนินการส่งเสริมพุทธศาสนิกชนไทยที่ปฏิบัติตนตามคำสอนในพระพุทธศาสนาได้อย่างดี ให้มีสิทธิพิเศษ หรือมีการเชิดชูอย่างเป็นรูปธรรม

3.3 ด้านการเผยแพร่ บูรณาการด้วยหลักพุทธธรรม สัปปุริสธรรม 7 และ อัตถะ 3

- เป้าประสงค์ที่ 1 ปรับทัศนคติให้รู้ว่าการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน โดยทำให้เกิดการรับรู้ถึงประโยชน์ที่จะได้รับ 3 ประการ (อัตถะ 3) และให้เห็นความสำคัญของการทำตามแบบ สัปปุริสธรรม 7 สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. ปลุกฝังให้เกิดการรับรู้ตั้งแต่วัยเด็ก

2. จัดสร้างโครงการปรับทัศนคติ และส่งเสริมให้ความรู้ความเข้าใจกับพุทธศาสนิกชนไทยถึงหน้าที่ของความเป็นพุทธศาสนิกชน และหลักพุทธธรรม ดังกล่าว โดยให้มีการร่วมทำกิจกรรม หรือลงมือปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นเป็นรูปธรรม

- เป้าประสงค์ที่ 2 การทำให้เผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ต้องใช้หลักพุทธธรรม สัปปุริสธรรม 7 และ อัตถะ 3 มาเป็นแนวทางบูรณาการเข้าสู่พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน ซึ่งสามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. จัดสร้างบุคคลต้นแบบในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเพื่อให้พุทธศาสนิกชนไทยเห็นเป็นแบบอย่าง โดยบุคคลต้นแบบนั้นควรเป็นผู้มีอำนาจและมีบริวารมาก เพื่อถ่ายทอดให้บริวารของตนเองได้ง่ายและเป็นจำนวนมากในคราวเดียว

2. การสร้างแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนไทยเห็นคุณค่าการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

3. ส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนไทยมีความรู้ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

4. พัฒนาพุทธศาสนิกชนไทย ให้เป็นไปตามหลักพุทธธรรมที่กำหนดให้มีคุณสมบัติและความพร้อมที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนา

5. สร้างทัศนคติพุทธศาสนิกชนไทยให้เกิดความรัก ความศรัทธา ในพระพุทธศาสนา

- เป้าประสงค์ที่ 3 การส่งเสริมและพัฒนาช่องทางต่าง ๆ ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ด้วยหลักพุทธธรรม สัปปุริสธรรม 7 และ อัตถะ 3 มาเป็นแนวทางบูรณาการ ได้ ดังนี้

1. จัดสร้างระบบออนไลน์ หรือให้มีการพัฒนาสื่อต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนไทยร่วมกันเผยแพร่พระพุทธศาสนา

2. จัดให้มีรูปแบบของการประชาสัมพันธ์ที่ดี เพื่อส่งเสริมการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

3. พัฒนาวัดในประเทศไทยให้เป็นสถานที่ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

4. จัดให้หน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ มีกิจกรรมในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา

5. ให้มีการนำหลักสูตรพระพุทธศาสนาเข้าสู่การศึกษาภาคบังคับ

- เป้าประสงค์ที่ 4 การจัดตั้งเครือข่ายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีการนำหลักพุทธธรรมสี่ปรีชาธรรม 7 และ อุดม 3 มาเป็นแนวทางปฏิบัติกับผู้เผยแผ่ และให้เครือข่ายเป็นศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญของแต่ละท้องถิ่นด้วย สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. จัดตั้งศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัด อำเภอ ตำบล
2. จัดให้มีหลักสูตร หรือการอบรมพุทธศาสนิกชนประจำศูนย์การเผยแผ่ เพื่อส่งเสริมและให้ความรู้ถึงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง

3. สร้างเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนากับวงการบันเทิง, กีฬา, ดนตรี หรือบุคคลที่สังคมให้ความสนใจ

3.4 ด้านการปกป้อง บูรณาการด้วยหลักพุทธธรรมอริยสัจ 4

- เป้าประสงค์ 1 ปรับทัศนคติให้รู้ว่าการปกป้องพระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน โดยทำให้เกิดการรับรู้ถึงการปฏิบัติตนตามอริยสัจ 4 สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. ปลูกฝังให้เกิดการรับรู้ตั้งแต่วัยเด็ก
2. จัดสร้างโครงการปรับทัศนคติ และส่งเสริมให้ความรู้ความเข้าใจกับพุทธศาสนิกชนไทยถึงหน้าที่ของความเป็นพุทธศาสนิกชน โดยอาศัยหลักพุทธธรรมอริยสัจ 4

- เป้าประสงค์ที่ 2 การทำให้เกิดการปกป้องพระพุทธศาสนาโดยผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ต้องใช้แนวทางอริยสัจ 4 เพื่อพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยให้ปกป้องพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. การทำให้พุทธศาสนิกชนไทยมีการศึกษาพระพุทธศาสนา
2. การทำให้พุทธศาสนิกชนไทยมองเห็นภัยหาคาดพระพุทธศาสนา และให้เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา โดยการนำหลักอริยสัจ 4 เป็นตัวขับเคลื่อน
3. ปลูกฝังความคิดความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนไทยให้หวงแหนในพระพุทธศาสนา

- เป้าประสงค์ที่ 3 การสนับสนุนพุทธศาสนิกชนไทยที่ปกป้องพระพุทธศาสนา โดยอาศัยหลักพุทธธรรมอริยสัจ 4 สามารถบูรณาการได้ ดังนี้

1. รัฐบาลและคณะสงฆ์มีการดำเนินการส่งเสริมพุทธศาสนิกชนไทยที่ปกป้องพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติตนตามอริยสัจ 4 ในการปกป้องพระพุทธศาสนา ให้มีสิทธิพิเศษ หรือมีการเชิดชูอย่างเป็นรูปธรรม

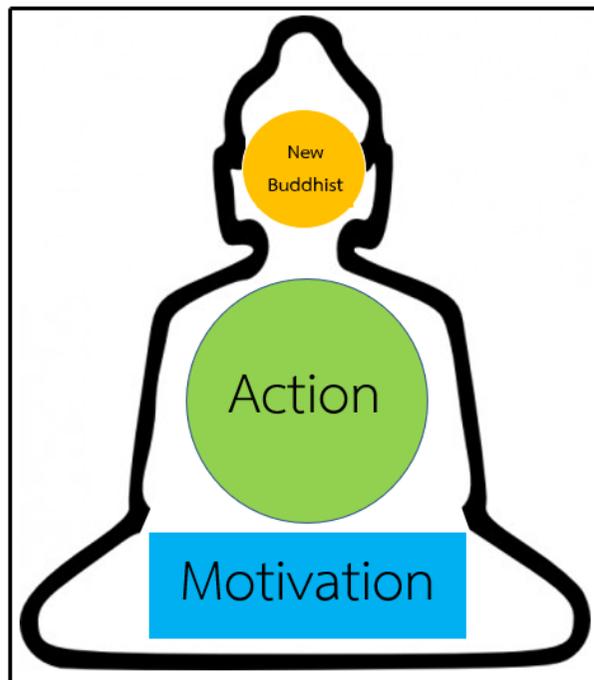
2. จัดให้เป็นบุคคลต้นแบบ และวิทยากรในการให้ความรู้และการดำเนินการปกป้องพระพุทธศาสนา

อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยทำให้พบว่าพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันต้องมีการพัฒนาในหน้าที่ของการเป็นพุทธศาสนิกชนทั้ง 4 ด้าน เช่น พระภิกษุผู้ใกล้ชิดกับสภาพของพระพุทธรูปมากที่สุด ในทั้ง 4 ด้าน ก็ยังคงมีบางส่วนที่มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม สอดคล้องกับงานวิจัยของ อนุรักษ์ สบายสุข (2552) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชนต่อข่าวสารพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ปฏิบัติตามหลักคำสอน มีบางส่วนเท่านั้นที่ปฏิบัติตัวไม่เหมาะสม และเรื่องที่เป็นวิกฤตศรัทธา ได้แก่ การประพาศติผิดในเรื่องชู้สาว การตีฆ้อง เพราะสร้างความเสื่อมเสียต่อพระพุทธศาสนาโดยรวม เหตุผลที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า สังคมในปัจจุบันทำให้วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยเปลี่ยนแปลงไปจากที่ควรจะเป็น ความเป็นพุทธศาสนิกชนไทยไม่เกิดความสมบูรณ์ เพราะขาดความรู้ในทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง กลายเป็นสังคมเสื่อมโทรม คนในสังคมจำนวนมากไม่รู้จักแยกแยะความดี ความชั่ว ปล่อยให้กิเลส อบายมุข มีอำนาจครองตัว ครองใจมากขึ้นทุกที จนกระทั่งบ้านเมืองปั่นป่วน (พระพรหมคุณาภรณ์, 2553) จึงพบว่าสมควรใช้หลักพุทธธรรมเข้ามาบูรณาการเพื่อพัฒนาการทำหน้าที่ของการเป็นพุทธศาสนิกชน เหตุผลเพราะการบูรณาการเป็นการประสานกลมกลืนกันของแผน กระบวนการ และการวิเคราะห์ เพื่อสนับสนุนให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าประสงค์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระอภัย อภิชาติ (2554) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาหลักธรรมสำหรับพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน” ผลการวิจัยพบว่า การประยุกต์หลักธรรมในการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน เช่น การประยุกต์หลักเบญจศีล และเบญจธรรมมาใช้ในสังคมปัจจุบัน จะสามารถควบคุมพฤติกรรมและพัฒนาทางร่างกายและจิตใจของตนเองได้สุจริต ก็จะทำให้สังคมมนุษย์อยู่อย่างสงบสุขภายใต้กฎระเบียบวินัย และกฎเกณฑ์ของสังคม

องค์ความรู้จากการวิจัย

จากสภาพของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันที่ขาดการพัฒนาในหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน ประกอบกับหลักพุทธธรรมต่าง ๆ ที่นำมาบูรณาการเพื่อให้เกิดการพัฒนา กับพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันได้ ส่งผลการสังเคราะห์ให้เกิดการสร้างจุดเชื่อมของพฤติกรรมพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันกับแนวทางการบูรณาการโดยใช้หลักพุทธธรรมเข้ามาดำเนินการด้วย MAN Model

ภาพที่ 1 MAN Model

โดยมีจุดเริ่มต้นจากการทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะประพฤติปฏิบัติในหน้าที่ของการเป็นพุทธศาสนิกชนทั้ง 4 ด้าน ซึ่งเป็นฐานของโมเดล คือ M (Motivation) โดยการเกิดแรงจูงใจนั้นเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันต้องมีเป็นอันดับแรก ได้แก่ การสร้างให้เกิดความรัก ความศรัทธา ในพระพุทธรูป เพราะจะเป็นแรงจูงใจทำให้เกิดความต้องการตอบสนองในสิ่งที่ตนรักและศรัทธา

เมื่อเกิดความรัก ความศรัทธาในพระพุทธรูปแล้ว แรงจูงใจที่จะทำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติตนตามหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนนั้นจะเป็นสิ่งตามมาซึ่งอยู่ในขั้นที่สองของโมเดล คือ A (Action) เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันเกิดการลงมือกระทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนทั้งได้อย่างถูกต้อง และสมบูรณ์ ได้แก่ การศึกษา การปฏิบัติ การเผยแพร่ และการปกป้อง ในพระพุทธรูป ด้วยการใช่วิธีบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน

เมื่อพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันมีการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนครบถ้วนทั้ง 4 ด้านได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์แล้ว ส่งผลให้เกิดพุทธศาสนิกชนไทยรูปแบบใหม่ในสังคม ซึ่งก็คือส่วนยอดสุดของโมเดล คือ N (New Buddhist) เป็นพุทธศาสนิกชนไทยที่มีการพัฒนาตนเองสู่การทำหน้าที่ของการเป็นพุทธศาสนิกชนได้อย่างครบถ้วน สมบูรณ์ ทั้ง 4 ด้าน โดยสมบูรณ์แล้ว

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

สมควรเริ่มต้นพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยจากชุมชนกลุ่มย่อย ๆ ในแต่ละท้องถิ่นโดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมและเห็นความสำคัญต่อการกระทำ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการขยายสู่ชุมชนต่อไปเป็นมหากศส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน

ข้อเสนอเชิงปฏิบัติการ

สามารถใช้ได้กับพุทธศาสนิกชนไทยในทุกระดับชั้น และสามารถเพิ่มเติมโดยการจัดทำเป็นคู่มือในการประยุกต์ใช้ MAN Model ได้ต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย โดยผู้วิจัยพบว่ายังมีประเด็นอื่น ๆ ที่น่าสนใจและมีความสำคัญไม่ต่างกัน ในหัวข้อต่อไปนี้

1. เรื่อง “การประยุกต์ใช้ MAN Model เพื่อสร้างศักยภาพพุทธศาสนิกชนไทยด้านการศึกษาพระพุทธรศาสนา”
2. เรื่อง “การประยุกต์ใช้ MAN Model เพื่อสร้างศักยภาพพุทธศาสนิกชนไทยด้านการปฏิบัติตนตามแนวทางพระพุทธรศาสนา”
3. เรื่อง “การประยุกต์ใช้ MAN Model เพื่อสร้างศักยภาพพุทธศาสนิกชนไทยด้านการเผยแผ่พระพุทธรศาสนา”
4. เรื่อง “การประยุกต์ใช้ MAN Model เพื่อสร้างศักยภาพพุทธศาสนิกชนไทยด้านการปกป้องพระพุทธรศาสนา”

เอกสารอ้างอิง

- แก้ว ชิตตะขบ. (2557). *คู่มือพุทธศาสนิกชน* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธรศาสนา.
- ธงชัย สมบูรณ์. (2532). *การศึกษาเพื่อการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ธิดารัตน์ เทพรัตน์. (2560). *ทฤษฎีการพัฒนา*. สืบค้น 30 มิถุนายน 2562, จาก <http://www.Thaidarat00.wordpress.com/2011/11/16/ทฤษฎีการพัฒนา/>.
- บัญชายุทธ์ อังคะนาวิน (2563, 26 พฤษภาคม). หัวหน้างานทะเบียนที่ดินวัดร้าง สำนักงานพระพุทธรศาสนาแห่งชาติ. [การสนทนากลุ่ม].
- ประพันธ์ ต้นวัฒนา. (2563, 26 พฤษภาคม). ผู้ตรวจราชการสำนักงานพระพุทธรศาสนาแห่งชาติ. [การสนทนากลุ่ม].
- ปรุฑม์ ฐิติพงศ์ศิริกุล. (2563, 26 พฤษภาคม). หัวหน้าฝ่ายอุทยาน สำนักงานพระพุทธรศาสนาแห่งชาติ. [การสนทนากลุ่ม].
- พระเทพปริยัติโมลี (2563, 1 เมษายน). รองเจ้าคณะภาค 9. [สัมภาษณ์].

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *หลักชาวพุทธ : จุดเริ่มจุดรวม ที่มารวมกันรุ่งโรจน์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พิมพ์สวย.
- _____. (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาไพโรวัลย์ วรณโณ. (2562, 13 ธันวาคม). [สัมภาษณ์].
- พระมหาวิมล โชติธมโม. (2563, 26 พฤษภาคม). พระธรรมวิทยากร. [การสนทนากลุ่ม].
- พระเลิศพิพัฒน์ จนทปญโญ. (2554). บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมโลกาภิวัตน์. *วารสารการศึกษ และพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยบูรพา*, 7(2), 1-9.
- พระอภัย อภิชาติ (ชูขุนทด). (2554). *การศึกษาหลักธรรมสำหรับพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภาณุพงศ์ คงเชื้อจิ้น (2563, 30 เมษายน). ผู้อำนวยการกองส่งเสริมงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. [สัมภาษณ์].
- ยงยุทธ วัชรดุล. (2548). *องค์พุทธมามกะ/ความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: บริษัทโพสต์ พับลิชชิง.
- สัญญาชัย พรหมฤๅษี (2563, 14 เมษายน). ประธานกรรมการมูลนิธิเพื่อพระพุทธศาสนา. [สัมภาษณ์].
- อนุรักษ์ สบายสุข. (2552). *ความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชนต่อข่าวสารพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระสงฆ์* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

